

Ο ΔΙΚΑΣΤΗΣ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΗΝ ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ Γ. ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΗ «ΟΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΙ ΣΚΟΠΟΙ. ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ ΣΕ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΣΤΡΟΦΗ»¹

Μιχάλης Ν. Πικραμένος

Πρόεδρος Συμβουλίου της Επικρατείας
Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Ο Γ. Καραβοκύρης αναφέρει ότι το εγχείρημα της μονογραφίας του δεν έγκειται σε μια αφηρημένη θεωρητική πραγματεία ούτε εξαντλείται σε δειγματοληπτική παρουσίαση του θετικού δικαίου αλλά είναι μια μεθοδολογική και επιστημονική εμβάθυνση στο θετικό συνταγματικό δίκαιο όπως αυτό είναι και όχι όπως θα θέλαμε ή θα έπρεπε να είναι. Ο καθηγητής Καραβοκύρης κάνει πράξη με το έργο του τα λόγια του Μιχαήλ Στασινόπουλου: «Η επιστημονική θεωρία επιδρά επί της δικαστικής λειτουργίας, μεταξύ δε των θεωρητικών εννοιών και των δικαστικών αποφάσεων υφίσταται διαρκής επικοινωνία που ακολουθεί δύο παράλληλα αλλά και αντίστροφα ρεύματα: το πρώτο είναι η επίδραση της επιστήμης επί της δικαστικής απόφασης και το δεύτερο είναι η απήχηση της δικαστικής απόφασης επί της επιστήμης». Οι προσεγγίσεις του επί της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας φανερώνουν τις αρετές που τον διακρίνουν ως άνθρωπο και επιστήμονα: βαθιά γνώση του αντικειμένου που θεραπεύει, πλούτο γνώσεων σε συγγενή επιστημονικά πεδία, όπως η φιλοσοφία, η πολιτειολογία, η πολιτική θεωρία, διαρκή παρακολούθηση των βασικών κλάδων του δημοσίου δικαίου και όλα αυτά συμπυκνώνονται σε ένα ψύχραιμο, κριτικό και στοχαστικό λόγο για το έργο των θεσμών με επίγνωση των εξαιρετικά σύνθετων προβλημάτων ενός διαρκώς μεταβαλλόμενου κόσμου, στοιχεία που τα έχει ανάγκη ο δημόσιος λόγος στις ημέρες μας.

¹ Εισήγηση στην εκδήλωση του Κέντρου Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου τη 19η Νοεμβρίου 2024 στην αίθουσα του ΔΣΑ για τη μονογραφία του Αν. Καθηγητή της Νομικής Σχολής ΑΠΘ Γ. Καραβοκύρη, [Οι συνταγματικοί σκοποί. Το δημόσιο δίκαιο σε λειτουργική στροφή](#), e-book ελεύθερης πρόσβασης, epoliteia.gr, 2024.

I. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΔΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΞΙΑΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η διεξαγωγή δίκης και η δημοσίευση δικαστικής απόφασης είναι η πρωταρχική αποστολή της δικαιοσύνης ως πολιτειακής λειτουργίας, συνιστούν άσκηση εξουσίας και ταυτόχρονα αναδεικνύονται σε θεμελιώδεις μορφές λογοδοσίας της δικαιοσύνης και των δικαστών. Η διενέργεια των διαδικαστικών πράξεων, ιδίως δε η συζήτηση στο ακροατήριο, κυρίως σε σημαντικές υποθέσεις, και η αιτιολογία της δικαστικής απόφασης δεν αφορούν μόνο τους διαδίκους της συγκεκριμένης διαφοράς αλλά ενδιαφέρουν ευρύτερα την κοινωνία, η οποία παρακολουθεί την εξέλιξη της δίκης έως τη δημοσίευση της απόφασης. Η δίκη δεν αποτελεί απλώς ένα δικονομικό γεγονός καθώς προσλαμβάνει πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις, δεδομένου ότι η δικαστική απόφαση έχει συχνά όχι μόνο πρακτικές συνέπειες στη ζωή των ανθρώπων αλλά και διαμορφώνει αξίες και αρχές που καθορίζουν την πορεία μιας ολόκληρης κοινωνίας. Και εδώ αναπτύσσεται σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ δικαιοσύνης και κοινωνίας. Από τη μια, η δικαιοσύνη με τις αποφάσεις της επιδρά στη ζωή και το αξιακό σύστημα της κοινωνίας και, από την άλλη, οι πολίτες μετέχουν στο γίγνεσθαι της Πολιτείας, αφενός με την πληροφόρηση που αποκτούν για την άσκηση πολιτειακής εξουσίας και, αφετέρου, με την κριτική που ασκούν στη δικαστική απόφαση και γενικότερα στον τρόπο διεξαγωγής της δίκης. Οι κρίσεις περί του μέλλοντος, που υπερβαίνουν τη διαφορά μεταξύ των διαδίκων και καταλαμβάνουν και άλλες περιπτώσεις που αναφύονται με βάση το ίδιο νομικό πλαίσιο, διατυπώνονται κατά κανόνα στη μείζονα σκέψη και δημιουργούν οιοσδήποτε δικαστικά προηγούμενα που δεσμεύουν τα δικαστήρια στις μελλοντικές υποθέσεις. Η δικαιοδοτική λειτουργία δεν συνδέεται μόνο με το παρελθόν δια του αντικειμένου της, ήτοι της ανόρθωσης της παραβίασης του δικαίου από ορισμένη παρελθούσα συμπεριφορά, αλλά και με το ότι ο δικαστής επηρεάζεται από τις προγενέστερες νομολογιακές λύσεις, διότι, αν και θεωρητικώς ελεύθερος, αισθάνεται εν τούτοις δεσμευόμενος από τις προγενέστερες δικαιοδοτικές κρίσεις επί ομοίων υποθέσεων.

II. Η ΔΙΑΠΛΑΣΗ ΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ ΚΑΙ Ο ΕΜΠΛΟΥΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Η προσέγγιση του Συντάγματος και των νόμων κατά την επίλυση των διαφορών από τους δικαστές απαιτεί αίσθηση ευθύνης, επίγνωση και τήρηση των ορίων, εντός των οποίων κινείται ο δικαστικός έλεγχος και ταυτόχρονα επιστημονικά και μεθοδολογικά εφόδια. Στη θεμελίωση των νομικών κρίσεων συμβάλλουν σε μεγάλο βαθμό οι γενικές αρχές του δικαίου, οι οποίες ειδικώς στο πεδίο του δημοσίου δικαίου έχουν ως απώτερη καταγωγή την πολιτική φιλοσοφία της δημοκρατίας, η οποία με τη σειρά της οδηγεί στην αρχή του κράτους δικαίου, και αποβλέπουν να συμπληρώνουν τα κενά του νόμου, να αναπληρώνουν τη σιωπή του και να δημιουργούν τεκμήριο σε περίπτωση αμφιβολίας περί την έννοια του νόμου. Οι γενικές αρχές αναλαμβάνουν ενοποιητικό ρόλο στην εξαιρετικά

ευρεία ύλη της διοικητικής νομοθεσίας και συμφιλιώνουν την τήρηση του νόμου με τη διαφύλαξη της κοινωνικής αναγκαιότητας. Το ρυθμιστικό τους περιεχόμενο παρέχει γενική κατεύθυνση και, ως εκ τούτου, απαιτείται συνεχής διαδικασία εξειδίκευσης ενόψει της πολυμορφίας και της περιπλοκότητας της κοινωνικής ζωής. Αυτή η διαδικασία προϋποθέτει ερμηνευτική επινοητικότητα των εφαρμοστών του δικαίου που αποσαφηνίζει το νόημα των γενικών αρχών πυκνώνοντας και ανανεώνοντας το περιεχόμενό τους. Ο Καραβοκύρης σημειώνει ως πρώτη μεθοδολογική πρόταση για τη σχέση σκοπού-κανόνα το συγκεκριμένο και όχι το κείμενο, δηλαδή τη διαλεκτική δύναμη και νοήματος. Στο πλαίσιο αυτό οι γενικές αρχές συνιστούν συνταγματικούς σκοπούς που αναδύονται από τη νομολογία των εθνικών και των ευρωπαϊκών δικαστηρίων. Παρατηρείται σε πρόσφατες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας η ταυτόχρονη παράθεση πλειόνων αρχών, επί ενός αντικειμένου, που συνιστούν ειδικότερες εκδηλώσεις θεμελιώδους συνταγματικής αρχής, διαθέτουν δε και αυτές συνταγματική βάση. Έτσι, η συνταγματική αρχή του κράτους δικαίου είναι η αρχή-μήτρα από την οποία εκπορεύονται οι αρχές της νομιμότητας, της ασφάλειας δικαίου, της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, της αναλογικότητας, της προβλεψιμότητας, της σαφήνειας, οι οποίες συνθέτουν ευρύτερο πλαίσιο και κάθε μια εκ των οποίων έχει αυτοτελές ρυθμιστικό πεδίο που ανταποκρίνεται στις διαρκώς μεταβαλλόμενες κοινωνικές ανάγκες οι οποίες υποχρεώνουν τον εφαρμοστή του δικαίου για τη θεραπεία κάθε ανάγκης να εμπλουτίζει με ευρηματικότητα τον κατάλογο των απορреουσών, από το Σύνταγμα ή την καθόλου έννομη τάξη, αρχών.

III. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

Η ιστορία των θεσμών καταδεικνύει ότι η αναθεώρηση της κρατούσας αντίληψης σπάνια συντελείται αποκλειστικά με εσωτερικές ρήξεις και χωρίς εξωγενείς εκλυτικούς παράγοντες. Τα συντηρητικά χαρακτηριστικά του δικαστικού συστήματος και ο αυτοεγκλωβισμός των δικαστηρίων στις υιοθετηθείσες λύσεις καθιστούν εξαιρετικά δυσχερή μια αντιφορμαλιστική στροφή εκ των ένδον. Η συμβολή του ΕΔΔΑ είναι καταλυτική στην αλλαγή του τρόπου ερμηνείας των κανόνων δικαίου από το Συμβούλιο της Επικρατείας.

Κεφαλαιώδους σημασίας είναι η συμβολή του ΕΔΔΑ στην ανάδειξη της παραμέτρου του χρόνου ως θεμελιώδους στοιχείο απονομής της δικαιοσύνης επί τη βάση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, που κατοχυρώνει το δικαίωμα σε περαίωση της δίκης εντός εύλογου χρόνου. Αυτό το δικαίωμα δεν προκύπτει από τη γραμματική ερμηνεία του Συντάγματος ούτε τα εθνικά δικαστήρια είχαν διαμορφώσει νομολογιακά ως ειδικότερη εκδήλωσή του την περαίωση της δίκης εντός εύλογου χρόνου, παρά το γεγονός ότι θα μπορούσε ευχερώς να συναχθεί ερμηνευτικά από τον συνδυασμό των άρθρων 20 παρ. 1 και 87 παρ. 1 και 2 Σ. Και τούτο λόγω της πυρηνικής θέσης της διάστασης του χρόνου στο δικαίωμα δικαστικής προστασίας, λαμβανομένης υπόψη της ταχύτητας κίνησης των πραγμάτων και των αλματωδών εξελίξεων σε τομείς της κοινωνίας, οπότε η έλλογη χρονική διάρκεια της δίκης προσλαμβάνει καθοριστικό χαρακτήρα για την πραγματική ωφέλεια του πολίτη από την έκδοση της δικαστικής απόφασης στην οποία καταλήγει η διαδικασία της δίκης. Έτσι, η δικαστική προστασία δεν στερείται νοήματος στην πράξη, καθίσταται αποτελεσματική καθότι

παρέχεται σε χρόνο και με τρόπο που εξασφαλίζεται πράγματι η απονομή της δικαιοσύνης.

Το Συμβούλιο Επικρατείας είχε διαμορφώσει τη δεκαετία του '90 μια νομολογία ότι η, κατά τα λοιπά επιτρεπόμενη, κατάθεση αιτήσεως ακυρώσεως σε αστυνομικό τμήμα χωρίς αναγραφή στην οικεία πράξη κατάθεσης του αριθμού πρωτοκόλλου, ο οποίος κατ' αυτό τον τρόπο παρέμενε μόνο στο πρωτόκολλο της αστυνομικής υπηρεσίας, καθιστά το ένδικο βοήθημα απαράδεκτο. Το ΕΔΔΑ, στο οποίο έφτασε η υπόθεση, έκρινε ότι δεν μπορεί να γίνει δεκτός ένας τόσο αυστηρός formalismός διότι συνιστά δυσανάλογη παρεμπόδιση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο, πολλώ δε μάλλον που δεν μπορεί αυτή η τυπική παραβίαση να καταλογισθεί στην προσφυγούσα. Η συμμόρφωση του ΣτΕ στην απόφαση αυτή δεν άργησε να έλθει. Έτσι με τη ΣτΕ 602/2002 (Ολομ.) απόφαση κρίθηκε ότι ο τύπος αυτός δεν ήταν ουσιώδης.

Σημαντική με την έννοια ότι δημιούργησε μια σχολή νομολογίας για το ΣτΕ είναι η απόφαση του ΕΔΔΑ *ΣΤΡΑΝ, Στρατής Ανδρεάδης κατά Ελλάδας* (09.12.1994). Αφορά το θέμα της επέμβασης του νομοθέτη σε εκκρεμή δίκη. Επρόκειτο για ακύρωση σύμβασης που είχε συναφθεί επί δικτατορίας. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι αν και ο σκοπός ήταν θεμιτός, η επίμαχη επέμβαση παραβίασε τη δίκαιη ισορροπία μεταξύ του δημοσίου συμφέροντος και του δικαιώματος δικαστικής προστασίας.

Σε θέματα παραβίασης θρησκευτικής ελευθερίας σε συνδυασμό με την απαγόρευση αδικαιολόγητων διακρίσεων αξιολογείται η απόφαση *Θλιμμένος κατά Ελλάδας* (06.04.2000). Επρόκειτο για άρνηση διορισμού σε θέση ορκωτού λογιστού λόγω καταδίκης από στρατοδικείο για ανυποταξία λόγω φιλοσοφικών και θρησκευτικών πεποιθήσεων. Η άρνηση της Διοίκησης επιβεβαιώθηκε από την Ολομέλεια του ΣτΕ με απόφαση του 1994, με την οποία κρίθηκε ότι ο νόμος απαγορεύει τον διορισμό λόγω καταδίκης στα αδικήματα αυτά. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η καταδίκη για ανυποταξία η οποία δεν προδίδει διαφθορά χαρακτήρα, όταν μάλιστα πρόκειται για ποινή που έχει ήδη εκτιθεί και η οποία σχετίζεται με θρησκευτικές πεποιθήσεις συνιστά μια αδικαιολόγητη διάκριση λόγω πεποιθήσεων. Και ναι μεν ο νόμος δέσμευε τη Διοίκηση, ωστόσο οι διατάξεις της ΕΣΔΑ υπερισχύουν του εσωτερικού νόμου.

Με τη 1300/2004 απόφαση του ΣτΕ κρίθηκε ότι νομίμως ανακάλεσε ο Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας άδεια χορήγησης κατοικίας από δικαιούχο, ο οποίος είχε κατηγορηθεί ότι είχε αποκτήσει την άδεια ύστερα από υποβολή ψευδούς δηλώσεως, διότι αν και είχε αθωωθεί αμετάκλητα από ποινικό δικαστήριο, αυτό είχε γίνει λόγω αμφιβολιών. Το ΕΔΔΑ στο οποίο έφτασε η υπόθεση έκρινε με την από 27.09.2007 απόφασή του (*Σταυρόπουλος κατά Ελλάδας*) ότι η κρίση αυτή, με το να κάνει διακρίσεις στην αιτιολογία της αθώωσης, παραβίασε το άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ (τεκμήριο αθωότητας).

Προς την ίδια κατεύθυνση και η απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας 359/2020 που υιοθέτησε τελικά τις θέσεις του ΕΔΔΑ για την αρχή *ne bis in idem* μετά από διαφορετικές θέσεις που εκφράστηκαν κυρίως στην απόφαση της Ολομέλειας 1741/2015.

IV. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΕ ΕΝΑ ΣΥΝΘΕΤΟ ΔΙΑΡΚΩΣ ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΟ ΚΟΣΜΟ

Η ζωή των ανθρώπινων κοινωνιών υφίσταται με την πάροδο του χρόνου βαθύτατες μεταβολές οι

οποίες επιδρούν και επί του δικαίου μιας κοινωνίας. Η διαμόρφωση νέων κοινωνικών συνθηκών διαταράσσει την αρμονία μεταξύ γενικής κοινωνικής κατάστασης και της νομοθεσίας που ρυθμίζει την κοινωνική συμβίωση, με συνέπεια η ανάγκη της βαθμιαίας τροποποίησης και συγχρονισμού της νομοθεσίας να παρίσταται αναπόφευκτη. Η προσαρμογή προς τις νέες απαιτήσεις συντελείται κατά κύριο λόγο από τον νομοθέτη αλλά η ταχύτητα των αλλαγών και η δυσκινησία της νομοθετικής διαδικασίας μπορεί να δημιουργήσει χάσματα μεταξύ των νέων αναγκών της κοινωνίας και των υφισταμένων κανόνων δικαίου. Τα χάσματα αυτά καλύπτονται με τη διαπλαστική εξουσία του δικαστή που έρχεται να λειτουργήσει ως συνεργάτης του νομοθέτη με την πλήρωση των κενών, η οποία μπορεί είτε να καταστήσει περιττή τη νομοθετική παρέμβαση είτε να καθοδηγήσει τον νομοθέτη προς μια ορισμένη κατεύθυνση θέσπισης κανόνων δικαίου. Το κείμενο δίκαιο συνιστά γενική, αφηρημένη και απρόσωπη ρύθμιση και η νομολογία συμβάλλει αποφασιστικά στην ερμηνευτική αποκάλυψή του, μέσω των βιοτικών σχέσεων που εξετάζει ο δικαστής επ' ευκαιρία εκδίκασης συγκεκριμένης υπόθεσης, αυτή δε η ερμηνευτική προσέγγιση που αποτυπώνεται στη μείζονα σκέψη του δικανικού συλλογισμού συνιστά ένα προηγούμενο το οποίο δεν μπορεί να αγνοήσει ο δικαστής που καλείται να αποφανθεί για εκκρεμείς ή μελλοντικές υποθέσεις επί ομοίου αντικειμένου.

Οι ανωτέρω επιδράσεις της νομολογίας του ΕΔΔΑ αλλά και του ΔΕΕ στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας αποδεικνύει την ορθότητα των παρατηρήσεων του Γ. Καραβοκύρη σύμφωνα με τις οποίες ο σύγχρονος συνταγματισμός εμπεριέχει αλλά υπερβαίνει κατά πολύ το Σύνταγμα, καθώς από τη μια αυτό διεθνοποιείται και από την άλλη η διεθνής και η ευρωπαϊκή έννομη τάξη συνταγματοποιούνται. Ο λειτουργικός συνταγματισμός υπηρετεί, κατά τον Καραβοκύρη, τη γρήγορη και έξυπνη ρύθμιση της ικανοποίησης και σύνθεσης συμφερόντων, και στο πλαίσιο αυτό η σκοπιμότητα επενεργεί δραστικά και με μεγάλη ένταση στις βάσεις του σύγχρονου κράτους δικαίου. Υπό τις συνθήκες αυτές η δικαιοπλαστική εξουσία του δικαστή διαθέτει ευρεία νομιμοποίηση καθότι διαμορφώνεται μέσα από τον διαρκή, επίμονο και γόνιμο διάλογο τόσο μεταξύ των ευρωπαϊκών δικαστηρίων (ΕΔΔΑ και δικαστηρίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης) όσο και μεταξύ των εθνικών και των ανωτέρω ευρωπαϊκών δικαστηρίων από τον οποίο αναδύονται, αναδεικνύονται και αποκρυσταλλώνονται ερμηνευτικές αρχές και προσεγγίσεις που θεραπεύουν περίπλοκα προβλήματα με δημιουργικές κρίσεις, οι οποίες πριν από μερικές δεκαετίες θα θεωρούνταν ότι κινούνται έξω από τα όρια του κλασικού δικαστικού ελέγχου. Όμως η ως άνω αμφίδρομη κίνηση του συνταγματισμού, όπως περιγράφεται από τον Καραβοκύρη, νομιμοποιεί την «ευρηματικότητα» των ευρωπαίων και των εθνικών ερμηνευτών του δικαίου. □